—08
«ENTREACTES»
Tardor
2018
Edició digital

GIRONA CULTURA

«ENTREACTES»

BOAVENTURA DE SOUSA

per Flora Bacquelaine

TEXTOS:
FLORA BACQUELAINE
FOTOS:
MARTÍ ARTALEJO

BOAVENTURA DE SOUSA

L'eminent sociòleg portuguès Boaventura de Sousa Santos (Coimbra, 1940), conegut per ser un dels intel·lectuals més destacats dels moviments socials, va visitar Girona convidat per la Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani de la Universitat de Girona (UdG).
De Sousa és conegut per les seves reflexions al voltant dels moviments socials, la democràcia, els drets humans o l'epistemologia del Sud, tema al voltant del qual va girar tot el seminari que va oferir a la Facultat de Lletres. En una llarga conversa va reflexionar sobre el "Sud" i els tres grans "mals" que assolen els nostres dies: "el colonialisme, el patriarcat i el capitalisme".

El seminari que va oferir a la Facultat de Lletres, organitzat per la Càtedra Ferrater Mora, es va dedicar al que vostè anomena "Epistemologies del Sud". Potser les persones que no coneixen el seu treball es pregunten què entén vostè per Sud, a qui es refereix quan parla de "Sud"?
El Sud per mi no és el Sud geogràfic, tot i que molts "suds" dels quals parlo, efectivament, es troben al sud geogràfic. És un Sud que es refereix, essencialment, a tots els que en el món han patit les injustícies causades pel capitalisme, el racisme i el patriarcat. Així doncs, el Sud és la part de la humanitat que pateix les injustícies produïdes per aquest model de societat que tenim.
Hi ha un percentatge de la humanitat que ha patit particularment les injustícies d'aquest sistema de dominació que tenim i aquest coincideix, en bona part, amb les que van ser colònies d'Europa, amb el Sud geogràfic, de fet. Però al Sud també hi ha moltes elits, hi ha gent que viu millor que nosaltres, que pensa de la mateixa manera, i que no té cap problema amb aquesta dominació, al contrari. No és d'aquella gent de qui jo parlo. El "Sud" per mi són els que sofreixen les injustícies que, de fet, són les grans majories del Sud geogràfic global però que també podem trobar aquí a Europa: dones, immigrants, refugiats que es troben en centres d'internament que en realitat són camps de concentració i que s'abandonen allí durant anys, nens a qui separen dels pares a la frontera dels EUA. Aquest és el Sud per mi, a pesar de ser al Nord.

Una de les principals propostes que vostè fa al seu treball, i que anomena "justícia cognitiva", és la posada en valor de diferents pensaments que s'han desenvolupat fora del pensament eurocèntric i que han de servir per a "mirar el món des d'uns altres ulls", tal com vostè mateix ho descriu. Aquestes "altres concepcions del món" es poden trobar aquí mateix, aquests discursos que estan "fora" els podem trobar aquí?
És clar que hi són, perquè Europa avui és un continent molt intercultural. Ja s'accepta un cert multiculturalisme però és molt liberal, és a dir, és una Europa que accepta que hi ha altres cultures dins d'Europa però que no es vol enriquir amb les altres cultures que existeixen. Avui, si mires els centres d'internament d'immigrants o de refugiats (CIE), el que trobes no és gent analfabeta, és gent amb estudis d'economia, enginyers computacionals, comptables. És gent amb gran valor acadèmic que podrien contribuir a la societat però que, òbviament, i per altra banda, també venen amb les cultures pròpies dels seus països. Girona i Salt, per exemple, són societats on hi ha una presència molt gran d'immigrants amb altres cultures, amb els seus rituals, altres religions, altres llengües... La diversitat és present a Europa, no en tinguis dubte. El problema és que no es tenen en consideració. Algunes ciutats han fet un treball notable de reconeixement de la pròpia diversitat, però als programes culturals nacionals o europeus, res. Tota aquesta riquesa que és tremenda a l'Europa d'avui no és reconeguda, està subjecta al que jo anomeno una "sociologia de les absències".

Ara que parla de la cultura... García Canlini, però també altres experts, reclamen fer servir la cultura com a eina per a lluitar conra la desigualtat. Com es pot fer sense caure en la "folkloització"?
Jo penso que l'única manera per aconseguir la integració o el reconeixement de la diversitat és des de l'"interculturalisme". El reconeixement real ha d'estar lligat al respecte per aquells aspectes de la vida de les persones que no tenen res a veure amb la cultura: els seus habitatges, la construcció dels seus habitatges, els espais públics, el respecte per les organitzacions econòmiques que tenen mitjançant cooperatives, associacions... Les nostres lleis, a Europa, són generalment molt eurocèntriques, no reconeixen fàcilment tot aquest associacionisme que és comercial, no és filantròpic; té moltes dificultats per ser reconegut jurídicament. Si no estàs registrat no podràs

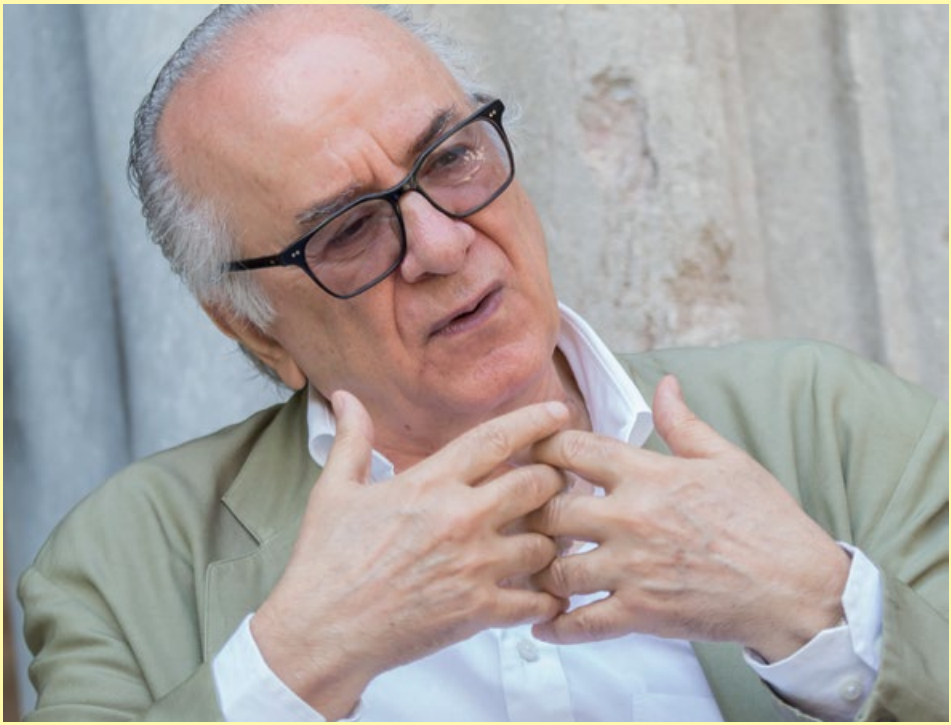

accedir a cap ajuda. Per això quan es parla de la diversitat intercultural, l'estat, també el govern local, s'ha d'interculturalitzar, acceptar altres maneres d'actuació.
Et posaré un exemple que he conegut, un municipi al Brasil amb molts immigrants que no parlen la llengua, portuguesa en aquest cas, ha permès que els grups puguin accedir a serveis del municipi per via oral. Enregistren amb una gravadora la seva sol·licitud: "Jo voldria tenir per la meva comunitat...", en una llengua que barreja el portuguès i altres llengües però que, tanmateix, s'entén. Aquesta és una iniciativa que va ser llançada per un gran cantant brasiler quan fou ministre de Lula, Gilberto Gil, el qual va advertir com, en el mateix Brasil, les comunitats com, per exemple, les afrodescendents, no saben portuguès suficientment per a redactar un projecte i va promoure la possibilitat que les instàncies es presentessin oralment. Aquesta és una manera d'accedir a les altres cultures amb més horitzontalitat, amb més fraternitat.

Aquesta primavera, en el marc d'un festival de literatura que aquesta ciutat celebra conjuntament amb una altra de molt propera, Olot, vam tenir l'oportunitat de conèixer Ngiri Wa Thiong'o que juntament amb Salem Zena van compartir les seves experiències i ens van revelar de quina manera van aconseguir prendre consciència i alliberar-se, ells mateixos, del marc mental colonial. Ells ho van aconseguir a través de la creació literària. A la seva proposta intel·lectual advoca per desenvolupar un pensament postcolonial. Si ells mateixos van haver de fer un exercici ingent, com es pot fer això mateix des de la "metròpolis", des del que anomenem "Occident"? Com es descolonialitza la ment del descendent del colonitzador?
Conec bé el treball de Wa Thiong'o i ell mateix va

Per què el més important dels resultats electorals d'un país no és la reacció dels ciutadans sinó la reacció dels mercats?

començar a escriure les seves novel·les en anglès per després escriure en la seva pròpia llengua. Sobre això va publicar un llibre molt conegut. *Descolonitzar la ment*, la ment africana. Jo penso que la feina de descolonitzar no pot seguir endavant si no es descolonitza el colonitzat tant com el colonitzador; els dos formen part d'un tot. Per això necessitem fer molta feina. No és fàcil perquè els mateixos colonitzadors som una entitat molt diversa. Portugal i Espanya mai van tenir el poder dels colonitzadors anglesos, per exemple. El cas de Portugal és molt clar, perquè durant molt de temps era, al seu temps, una colònia d'Anglaterra al mateix temps que també era el centre d'un imperi. En tot cas, però, la relació colonial és violenta i els nostres països van participar en això. I és clar, van escriure la història a partir de la nostra perspectiva. Som a una universitat, i jo he dit moltes vegades que una de les tasques principals és descolonitzar la universitat, el coneixement. Per què? Doncs perquè la història que nosaltres ensenyem a la universitat és la història dels vencedors, elaborada a partir dels vencedors de la història, mai a partir dels vençuts. Sobre els vençuts, d'alguna manera, es diu que van merèixer ser vençuts. És una història molt esbiaixada, molt parcial. I és per això que quan les nostres universitats acullen estudiants d'Amèrica Llatina o de l'Àfrica no s'adonen que moltes de les coses que nosaltres ensenyem és una violència per a ells. Els nostres herois, que tenim a les places, són gent que va violar i matar la seva gent, i en els nostres llibres d'història hi apareixen com a herois nacionals. Així doncs, hi ha un gran treball per fer. Jo penso que Europa, avui, està començant a descobrir que és molt petita, ja és gairebé una autonomia respecte als EUA. Europa era tot; el món colonial estava dominat per Europa, Europa extreia les riqueses. Avui no, tot i que hi segueixen havent empreses que exploten, Europa és més petita. I és justament per això que aquí hi ha una oportunitat per a nosaltres de començar a descolonitzar, des dels moviments socials, des dels municipis, des de les universitats. Tot sovint els ajuntaments, degut a la pressió immigrant, són més obertes que els llibres que hi ha a la biblioteca de la universitat.

Per a descolonitzar-nos, hem de "desaprendre". Per exemple, prenem un concepte fonamental com l'anomenada "Reconquista", que no ho va ser de cap manera, fou una invasió de territoris, no es va recuperar un territori cristià perquè no existia. Hi ha tota una sèrie de conceptes... Andalusia va ser el camp d'entrenament del colonialisme posterior a Amèrica, al Nou Món. Totes les formes de treball, tota l'agricultura que es va distribuir entre els senyors que van envair Andalusia, després de 1492, es van aplicar exactament de la mateixa manera a les Amèriques. Aquest procés es repeteix a Anglaterra amb Irlanda. El colonialisme va començar dins mateix d'Europa. Amb això vull dir que ens hem de descolonitzar dins mateix d'Europa. L'Europa dels segles XVIII i XIX mirava els espanyols i els portuguesos amb els mateixos adjectius que nosaltres fèiem servir per a designar els negres i els indígenes:

nosaltres érem mandrosos, no higiènics, massa lascius, sexuals... això és el que deien els monjos que ens visitaven des d'Alemanya, des d'Holanda, quan venien a visitar els convents, les ciutats. O sigui, Europa mateix sempre ha tingut una relació interna colonialista que, de fet, es va tornar a notar quan hi va haver la crisi de Grècia. Què deien els alemanys dels grecs? Són incompetents, mandrosos, tenen massa sol, etc. I són coses que nosaltres diem dels negres i els indis. El colonialisme és molt complicat, per això la descolonització serà molt complicada, però és possible.

Precisament ens trobem fent aquesta entrevista en una institució universitària, un espai dedicat a la investigació i la divulgació del saber i de les idees transformadores que ens acaba d'exposar. Tanmateix, en alguna ocasió ha admès que produeix "idees revolucionàries en institucions reaccionàries". Aquestes institucions, a més, estan vivint un profund procés de transformació que algunes veus descriuen com un procés de mercantilització del saber, està d'acord amb aquesta idea?
I tant.

I què es pot fer? Resistir o abandonar la universitat i buscar alternatives?
Cal fer les dues coses, hi ha necessitat de lluitar dins de la universitat perquè és un camp de molta contradicció, és la institució moderna més antiga, la que té més resistència i que si estigués totalment mercantilitzada com vol el neoliberalisme es deixaria de reconèixer com a tal. Només seria una fàbrica de diplomes, res més que això. Però existeix una resistència dins de la universitat, el meu treball mateix és un treball de resistència i la prova és que hi ha contradiccions, em conviden a parlar aquí i després vaig a parlar amb els moviments socials. Les universitats poden pagar-me, els moviments socials no. Hi ha estudiants d'aquí i d'altres continents que se senten impactats amb aquestes idees perquè pensen que no tenen autoritat per a donar veu a aquests pensaments i per això, en aquestes conferències, em veig a mi mateix essent un altaveu (universitari) de coses que estan en el terreny. La gent les viu, les coneix, jo no dic res de nou.
Per altra banda, no ens podem quedar només a la universitat. Per exemple, treballo al Foro Social Mundial, als tallers de la Universitat Popular dels Moviments Socials on organitzem tallers de dos dies, residencials. Un terç són acadèmics i dos terços són de moviments socials diferents: LGBT, amb immigrants, amb dones, plataformes pro-drets humans, etc. Estem dos dies discutint sobre temes que considerem més rellevants. El currículum ve des de baix. El municipi ens facilita un espai on poder reunir un grup de 40 persones, no més, durant dos dies. L'important és tornar a

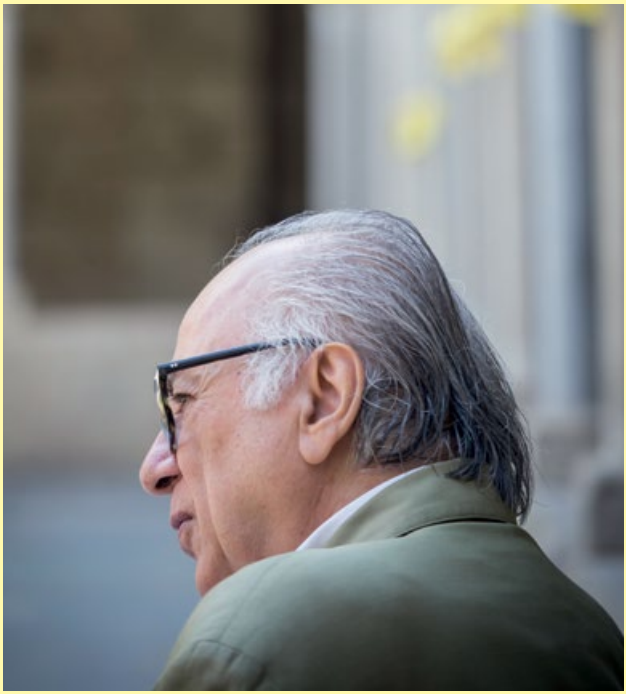

l'esperit de l'edat mitjana en què els estudiants residien amb el professorat i discutien després de les classes, convivien. Es tracta de fer un esforç per a crear un altre tipus d'universitat en què hi hagi proximitat entre moviments socials i la universitat, i l'ajuntament pot ser un facilitador. Les dues coses són necessàries per a descolonitzar, desmercantilitzar, democratitzar i despatriarcalitzar la universitat.

El patriarcat és, precisament, un altre "mal" que acaba de denunciar i que en aquests moments està de molta actualitat. Aquest any, a Espanya, es considera que hi ha hagut "un abans i un després" en la consciència feminista, sobretot gràcies a les inèdites mobilitzacions del 8 de març que van reunir dones de tot l'arc ideològic. Aquesta presa de consciència, pot contribuir de manera efectiva a la lluita contra el patriarcat que vostè promou? O bé es necessiten més coses?
Es necessiten més coses. El 8 de març hi va haver un gran moviment i no es pot desprestigiar de cap manera, tal com es va veure després amb la sentència de la Manada, per exemple. Només cal veure les estadístiques de violència contra les dones que hi ha cada any. Per això no es pot menystenir aquest moviment, la qüestió és saber si és suficient. No és suficient perquè les nostres societats no són només patriarcals, també són racistes i són capitalistes. És molt important que el moviment feminista s'adoni que hi ha racisme i que aquell dia no hi havia representades totes les dones d'aquest país: les islàmiques, les indígenes, les africanes eren molt menys presents que la classe mitjana. Si bé l'espectre polític era divers, en termes socials, fenotípics, no hi havia tanta diversitat.
A més, també cal lluitar per un altre model econòmic que garanteixi els drets de les dones, perquè l'economia capitalista, com és avui, vol explotar el treball i fa servir el racisme per explotar més, i fa servir el sexisme per explotar encara més. I és per això que les feministes, fins que no ataquin també la font del capitalisme, mai podran assolir una victòria. El feminisme i les lluites feministes són una condició necessària per l'alliberament, però no són la condició suficient.

A la conferència que va oferir al centre cultural La Mercè li va posar el títol de: "¿Es compatible la democracia con el capitalismo"? El capitalisme és el tercer gran responsable, segons vostè, de les desigualtats i injustícies del nostre temps. Veu possible un alliberament realista de la societat de consum per part de la ciutadania que no està mobilitzada?
Aquesta és una gran qüestió. El títol és provocador, "com es pot dir que és incompatible si la democràcia com a règim polític va sorgir en el capitalisme i amb el capitalisme?! Ja hi havia democràcia des d'Aristòtil però mai a efectes pràctics, no ho fou fins a les societats capitalistes!". Jo em refereixo que el capitalisme actual està contaminant de tal manera els processos democràtics, que la democràcia s'està debilitant. I no només per la corrupció, que és un dels factors, sinó per tota la presència dels diners a la nostra cultura. Per què el més important dels resultats electorals d'un país no és la reacció dels ciutadans sinó la reacció dels mercats? Hi ha hagut unes eleccions a Mèxic, va guanyar López-Obrador i el primer que veus és quina ha estat la reacció dels mercats. Això és inconcebible en una democràcia. I l'opinió dels ciutadans? I què en pensen els altres pobles d'Amèrica Llatina? Perquè és molt important aquesta victòria. El capitalisme vol destruir la democràcia mitjançant la manipulació mediàtica, les notícies, les *fake news*. Fins i tot ja tenim un concepte anomenat "postdemocràcia", ja no vivim en democràcia, som en una societat de l'espectacle i per això, a la meva conferència, ho vaig contextualitzar una mica. Per descomptat, també vaig parlar d'un altre element antidemocràtic actual com són els feixismes: l'avanç de l'extrema dreta a Europa, al continent Llatinoamericà o a Alemanya on és realment perillós. Jo hi veig un perill. Potser, l'intel·lectual que millor ha vist això és una

figura que nosaltres coneixem més com a cineasta, Pier Paolo Pasolini. Pasolini va intentar demostrar com el consumisme destruïa la capacitat de pensar de la gent, així com d'organitzar-se, ja el 1974, en una de les seves últimes entrevistes. Aquest és el gran problema, la societat de consum fou creada per això, perquè la gent no pensi. És clar que és per a consumir, però també per a mantenir el desig de consumir.
I com es pot combatre això? A tots els països es diu que la gent no està organitzada i que està despolititzada i jo he trobat molts casos en què es demostra que hi ha un temps en què la gent es mobilitza. Aquí a Catalunya, es van mobilitzar per la gestió de l'autonomia i la independència gent de tot l'espectre polític, gent que mai va pensar sortir al carrer; a Nicaragua en aquest moment, veus homes i dones a les barricades contra Ortega (perquè realment Ortega ja no és sandinista, és el contrari, és una màfia familiar). La gent que estava totalment despolititzada, avui està morint als carrers. Quan hi va haver el moviment indignat del 15-M també era un moment en què es deia que els joves espanyols, estaven tots desmobilitzats, drogant-se, consumint, i aleshores... Els joves es mobilitzen quan hi ha una raó forta, i allí no hi ha consum que resisteixi. Ara bé, quin serà? Els sociòlegs som molt bons en preveure el passat, mai per preveure el futur.

Des de el primer Foro Social de Porto Alegre, alguns conceptes que es van començar a fer servir en aquell context de reivindicació i reflexió social como la participació, l'horitzontalitat, entre molts d'altres, en l'actualitat, són molt populars i els fan servir tota mena de persones i agents socials, culturals, econòmics i fins i tot amb finalitat publicitària. Vostè valora positivament el fet que aquests conceptes s'hagin popularitzat?
Sí, efectivament s'han popularitzat, i això és bo i dolent. És bo perquè allò va quedar inscrit a la història, a la pràctica de les ciutats: el pressupost participatiu, la idea de democràcia participativa avui té una presència forta a moltes ciutats. Això és bo perquè es va consolidar, a la pràctica social, la idea que és possible la participació ciutadana, més enllà d'unes eleccions cada

quatre anys. Això és bo. Ara bé, també és dolent perquè el Banc Mundial, de seguida va intentar aprofitar-se d'aquesta idea perquè la democràcia participativa tenia un avantatge per a ells. Què els interessava? No els interessava l'exercici democràtic sinó que hi havia més control sobre les finances. Després van venir altres distorsions, com en molts ajuntaments, sobretot a Amèrica Llatina, i també aquí a Europa, tal com ho recopilem a l'observatori que tenim al meu centre, que van fer servir la participació ciutadana. Aquells activistes que la van promoure després es van burocratizar, van adquirir una lògica burocràtica municipal de manera que van abandonar, per exemple, el retorn. Fer un retorn de les qüestions discutides amb els alcaldes, per exemple. Al mateix temps, molts municipis van acceptar el pressupost participatiu per a consultar, no per deliberar, aquesta és una altra distorsió. L'esperit es pot trobar de manera molt disseminada i això és bo. No s'ha destruït. Hi ha altres idees que estan més destruïdes, com el comunisme o el socialisme, són unes idees que avui gairebé no es poden tocar. A la democràcia participativa, al pressupost participatiu, no els ha passat el mateix i per això tenen una virtualitat. Si aquestes idees es duguessin a terme seria radical. El poder era per compartir, no comparteixes el poder si no comparteixes el pressupost, les decisions. Hi ha hagut moltes distorsions, però la idea original era bona, encara s'està fent servir en municipis petits, a les grans ciutats tot ja es va perdre una mica.

Finalment voldria que aportés alguna idea al debat que aquesta propera tardor organitzarà l'Escola Municipal d'Humanitats i la Fundació Jaume Casademont, amb la col·laboració de la Universitat de Girona. Es proposarà un debat entre el filòsof Joan Manuel del Pozo i l'investigador Ulises Cortés sobre la intel·ligència artificial i la seva influència en el present i el futur.
La meva proposta no seria per al debat, sinó per a l'organització del debat. Jo, a la taula, hi asseuria una dona de la societat civil, també un immigrant africà, o un sindicalista. Seria un debat sobre les conseqüències socials. Cal que l'ètica discuteixi enfront a la intel·ligència artificial sobre la desigualtat social que hi haurà amb l'exclusió digital, perquè l'automatització serà una automatització planejada per a entrar en els nivells intermedis del treball. Però hi ha dos tipus de treball, personals, que es mantindran: un és a d'alt de tot, els CEOs mai seran automatitzats, seran sempre una cultura presencial, i els altres, els treballs de neteja, que seran automatitzats en part, encara que igualment es necessitaran criats que serveixin a la casa. Quines seran les implicacions d'això per a la gent d'altres continents, per exemple, que patiran el costat dolent de l'automatització, l'exclusió? Per mi la qüestió ètica no és tant la qüestió de valors abstractes, que també, sinó com es recompondrà la societat si, per exemple, el treball s'acaba.
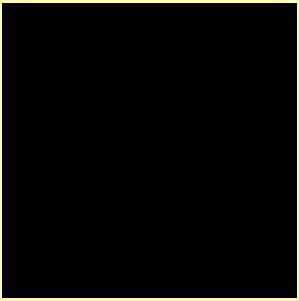
Cal que l'ètica discuteixi sobre la desigualtat social que hi haurà amb l'exclusió digital